

Original Article

Re-examining the Principle of Human Dignity in Iranian Public Law in the Era of Smart Governance: Normative Foundations, Legal Challenges, and Regulatory Pathways (A Comparative Study)

Mahdi Moradi Berelian ^{*1} , Mohammad Ghasem Tangestani ²

¹ Assistant Prof, Department of Public Law, Faculty of Law and Political Science, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

² Associate Professor, Department of International Law., Faculty of Law and Political Science, Kharazmi University, Tehran, Iran.

[10.22080/lps.2025.29564.1765](https://doi.org/10.22080/lps.2025.29564.1765)

Received:

June 29, 2025

Accepted:

August 9, 2025

Available online:

September 11, 2026

Keywords:

Intelligence, Decision, Accountability, Oversight, Iran

Abstract

The rapid advancement of digital technologies in governance, particularly in the areas of artificial intelligence, big data, and algorithmic decision-making, has introduced profound challenges to the foundations of public law. At the center of these concerns lies the principle of human dignity, which serves as the cornerstone of constitutional order and a normative constraint on the exercise of public power. This principle is increasingly threatened by phenomena such as depersonalized authority, opaque decision-making, statistical discrimination, and diminished accountability. This article adopts a descriptive-analytical and comparative approach to reassess the relationship between human dignity and smart governance within the framework of the Iranian public legal system. It first explores the philosophical and Islamic foundations of human dignity, offering a conceptual framework for the ensuing analysis. It then examines how selected legal systems, namely Germany, France, and Canada, have integrated dignity-based safeguards into their digital regulatory frameworks. The Iranian context is critically assessed in light of existing legislative, institutional, and procedural gaps. The article concludes by proposing a set of structural and normative reforms, including the enactment of a comprehensive AI law, the establishment of an independent algorithmic oversight authority, and the institutionalization of a meaningful right to contest automated decisions. The ultimate aim is to provide a normative and operational framework that aligns smart governance with the fundamental values of Iranian public law.

***Corresponding Author:** Mahdi Moradi Berelian

Address: University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

Email: Moradiberelian@gmail.com

Extended Abstract

The accelerating integration of intelligent technologies such as artificial intelligence (AI), big data analytics, and automated decision-making into the public sector has given rise to a new paradigm known as “smart governance.” While this transformation holds the promise of increased efficiency, transparency, and predictive capacity in administrative systems, it simultaneously raises serious normative concerns about the preservation of foundational principles in public law. At the forefront of these concerns is the principle of *human dignity*, which serves not only as a moral value but also as a legal constraint on public authority and a cornerstone of legitimacy in democratic constitutional systems.

In the Iranian context, human dignity is enshrined in multiple constitutional provisions and embedded in Islamic jurisprudential philosophy. However, the absence of a comprehensive legal framework governing digital governance, the weak presence of independent oversight bodies, and the prioritization of technical efficiency over normative safeguards have exposed the legal system to risks that erode dignity. This article aims to explore whether and how the principle of human dignity can be meaningfully safeguarded within the evolving architecture of smart governance in Iran.

1. Research Questions:

1. To what extent does smart governance challenge the constitutional commitment to human dignity in Iran?
2. What regulatory models have been adopted in leading jurisdictions to harmonize

intelligent public administration with human dignity?

3. What legal and institutional reforms are necessary to develop a dignity-based framework for smart governance in Iran?

2. Methodology

This research adopts a descriptive-analytical and comparative legal method. It is grounded in the analysis of constitutional texts, legislative frameworks, policy papers, and judicial decisions in selected legal systems, namely Germany, France, Canada, and the European Union. The study also draws upon interdisciplinary literature in legal philosophy, technology ethics, and administrative law to establish a robust theoretical foundation.

3. Findings

The study reveals a conceptual and practical tension between the logic of algorithmic governance and the human-centered values underpinning public law. While smart systems can enhance operational effectiveness, they often risk depersonalizing decision-making, introducing opacity, undermining accountability, and reinforcing structural discrimination. This tension is particularly acute in jurisdictions lacking robust legal safeguards.

The comparative analysis shows that leading legal systems have actively responded to these risks by integrating *human dignity* as a central design principle in the regulation of digital technologies. Germany's constitutional jurisprudence emphasizes the non-negotiability of dignity even in crises. The EU's AI Act classifies systems based on the degree of risk to fundamental rights and explicitly bans dignity-infringing practices such as

social scoring. France combines regulatory oversight with constitutional principles to prohibit algorithmic profiling and ensure citizen control over data-driven decisions. Canada demonstrates promising institutional innovations in judicial scrutiny of automated decisions and algorithmic audits, although it faces its normative challenges.

4. Conclusion

The Iranian legal system possesses rich normative resources, both constitutional and jurisprudential, for embracing a human dignity-centered approach to smart governance. However, these values must be translated into operational safeguards through:

- Enactment of a comprehensive AI and digital governance law rooted in dignity-based principles;

- Establishment of an independent regulatory authority for algorithmic accountability;
- Development of procedural guarantees such as the right to explanation, human oversight, and effective remedies;
- Empowerment of citizens through legal literacy and access to data rights.

This paper contributes to the emerging field of dignity-oriented digital governance and offers a blueprint for aligning technological transformation with the foundational commitments of Iranian public law. It also bridges Islamic ethical jurisprudence with global regulatory innovations, demonstrating that a values-driven approach to smart governance is both normatively desirable and institutionally feasible.

علمی پژوهشی

بازخوانی اصل کرامت انسانی در حقوق عمومی ایران در پرتو حکمرانی هوشمند: تحلیلی بر مبانی، چالش‌ها و راهکارها با مطالعه تطبیقی

مهدی مرادی برلیان^{*۱}، محمدقاسم تنگستانی^۲

^۱ استادیار گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.
^۲ دانشیار گروه حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

 [10.22080/lps.2025.29564.1765](https://doi.org/10.22080/lps.2025.29564.1765)

چکیده

تحولات فناورانه در عرصه حکمرانی، به‌ویژه گسترش هوش مصنوعی، کلان‌داده و سامانه‌های تصمیم‌گیری الگوریتمی، مفاهیم بنیادین حقوق عمومی را با چالش‌های نوینی مواجه کرده است. در این میان، اصل کرامت انسانی به‌عنوان سنگ‌بنای نظم حقوقی و معیار مشروعیت اعمال حاکمیت، در معرض تهدیدهایی همچون ناشناس‌سازی قدرت، غیرفردی‌سازی تصمیمات عمومی، تبعیض آماری و زوال پاسخ‌گویی قرار گرفته است. این مقاله با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی و رویکرد تطبیقی، به بررسی نسبت میان کرامت انسانی و حکمرانی هوشمند می‌پردازد. این بررسی در چارچوب نظام حقوق عمومی جمهوری اسلامی ایران انجام می‌شود. ابتدا با تبیین مفهومی و نظری کرامت انسانی در فلسفه حقوق غرب و آموزه‌های اسلامی، بنیان‌های نظری تحلیل ترسیم می‌شود. سپس با مطالعه تطبیقی نظام‌های حقوقی آلمان، فرانسه و کانادا، تجارب نهادهای ساز کرامت در تنظیم گری دیجیتال واکاوی شده و ظرفیت‌های اقتباس‌پذیر شناسایی می‌گردد. در بخش ایران، چالش‌های موجود در سطوح تقنینی، نهادی و رویه‌ای بررسی شده و مجموعه‌ای از راهکارهای حقوقی و ساختاری همچون تدوین قانون جامع کرامت‌محور، ایجاد نهاد مستقل نظارت بر الگوریتم‌ها، و طراحی حق اعتراض مؤثر به تصمیمات خودکار پیشنهاد می‌شود. هدف اصلی مقاله، ارائه چارچوبی نظری و عملی برای صیانت از کرامت انسانی در بستر حکمرانی هوشمند و بازنگری در ساختار حقوق عمومی ایران در مواجهه با تحولات فناورانه است.

تاریخ دریافت:

۰۸ تیر ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۱۸ مرداد ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۲۰ شهریور ۱۴۰۵

کلیدواژه‌ها:

هوش مصنوعی؛ تصمیم‌گیری
الگوریتمی؛ حق اعتراض؛ نظارت
دیجیتال؛ نظام حقوقی ایران

^{*} نویسنده مسئول: مهدی مرادی برلیان

آدرس: دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

ایمیل: moradiberelian@gmail.com

۱ مقدمه

ظهور فناوری‌های هوشمند و داده‌محور در عرصه حکمرانی - از جمله هوش مصنوعی، یادگیری ماشینی، کلان‌داده، اینترنت اشیاء و الگوریتم‌های تصمیم‌گیر - تحولی بنیادین در سازوکارهای دولت‌مداری سنتی ایجاد کرده است. آنچه در ادبیات معاصر با عنوان «حکمرانی هوشمند» (Smart Governance) شناخته می‌شود، صرفاً یک نوع توسعه فنی یا به‌روزرسانی در روش‌های اداری در اعمال حکمرانی نیست؛ بلکه بازتعریفی از نسبت میان انسان، دولت و حق در نظم حقوق عمومی به شمار می‌رود. (Hildebrandt, 2015, p. 85) در این تحول، داده‌ها به منابع قدرت بدل شده‌اند و تصمیم‌های عمومی، به‌جای استدلال انسانی، بر الگوریتم‌هایی مبتنی‌اند که منطقشان برای عموم ناپیداست. اصل کرامت انسانی که در اندیشه کانت ریشه دارد، مبتنی بر غایت بودن انسان است و اقتضا می‌کند که انسان هرگز صرفاً به‌مثابه ابزار استفاده نشود (Kant, 1785). در نظام جمهوری اسلامی ایران نیز، کرامت انسانی بنیانی دینی و حقوقی برای تنظیم مناسبات دولت و مردم است. اصول دوم، بیست‌ودوم، سی‌ودوم و سی‌وپنجم قانون اساسی، بر کرامت، حریم خصوصی، برائت و آزادی تأکید دارند. در چنین وضعیتی، ضرورت پرداختن به این موضوع، نه صرفاً یک دغدغه نظری، بلکه یک اولویت عملی در سامان‌دهی آینده حکمرانی است. تحولات اخیر نشان می‌دهند که ورود الگوریتم‌ها به حوزه تصمیم‌گیری عمومی، نه تنها نظم اداری موجود را دگرگون کرده، بلکه بنیان‌های فلسفی حقوق عمومی را نیز به چالش کشیده است؛ خاصه هنگامی که تصمیمات دولتی، بدون مداخله مستقیم انسان، و بر پایه داده‌هایی اتخاذ می‌شوند که

شفافیت، مسئولیت‌پذیری و امکان بازخواست در آن‌ها فروکاسته شده است. از این‌رو، واکاوی نسبت میان فناوری‌های هوشمند و اصول بنیادینی چون کرامت انسانی، نه فقط برای حفظ شأن آدمی در نظم دیجیتال، بلکه برای صیانت از مشروعیت درونی نظام حقوق عمومی در دوره گذار فناورانه، امری ضروری و ناگزیر به نظر می‌رسد.

با گسترش حکمرانی فناورمحور، نوعی «قدرت غیرشخصی» وارد فرآیندهای تصمیم‌گیری شده است که مسئولیت‌پذیری، شفافیت و امکان اعتراض را کاهش می‌دهد. در چنین نظامی، انسان از کنشگر فعال به موضوع آماری تبدیل می‌شود؛ حقوقش تابع تحلیل‌های پیش‌بینی‌گر و منزلتش وابسته به ارزیابی‌های الگوریتمی خواهد بود. و/ختر، میتلشتات و فلورییدی هشدار می‌دهند که چنین شرایطی، می‌تواند منجر به تبعیض آماری، تحلیل نادرست داده‌ها و سلب حق اعتراض شود (Wachter, Mittelstadt & Floridi, 2017, p. 85).

در سطح بین‌المللی، اسنادی نظیر «اصول OECD در مورد هوش مصنوعی» (۲۰۱۹)، «راهنمای اخلاقی کمیسیون اروپا» (۲۰۱۹)، و «توصیه‌نامه یونسکو درباره اخلاق هوش مصنوعی» (۲۰۲۱)، تلاش کرده‌اند که کرامت انسانی را در قلب حکمرانی دیجیتال قرار دهند. در ایران اما هنوز چارچوب حقوقی جامع، نهاد ناظر مستقل، و برنامه تقنینی کرامت‌محور در این حوزه وجود ندارد.

پرسش اصلی مقاله این است که نظام حقوق عمومی ایران چه ظرفیت‌ها و چالش‌هایی در صیانت از کرامت انسانی در بستر حکمرانی هوشمند دارد؟ پرسش‌های

۲،۱ کرامت انسانی

مفهوم کرامت انسانی واجد خاصیت‌هایی دوسویه است که آن را در تلاقی دو سطح متمایز از معنا قرار می‌دهد: نخست، به مثابه اصل هستی‌شناختی که به شأن غایی و ذاتی انسان دلالت دارد؛ و دوم، در مقام ابزاری تنظیمی که به صورت یک قاعده‌ی بنیادین در نظام حقوق عمومی ظاهر می‌شود. در سطح نخست، کرامت مفهومی است که با ادراک انسان به مثابه موجودی عقلانی، مختار و برخوردار از منزلت ذاتی گره می‌خورد. این تلقی را می‌توان در فلسفه عملی کانت به‌روشنی باز یافت، آنجا که کرامت انسانی را ناشی از «خودقانون‌گذاری عقل محض» و ناتوانی از تقویم انسان به عنوان ابزار در نسبت با اغراض بیرونی می‌داند. (Kant, 1785/1996, p. 36) در این چارچوب، کرامت نه یک امتیاز اعطاشده، بلکه اقتضای ذاتی طبیعت عقلانی انسان است.

در سطح دوم، کرامت به مثابه ابزار تنظیمی در قلمرو حقوق عمومی ظاهر می‌شود؛ اصلی که نظام حقوقی را مکلف می‌سازد تا در مواجهه با فرد، منزلت ذاتی او را مفروض بگیرد و هرگونه مداخله حاکمیتی را با معیار احترام به این منزلت ارزیابی کند. در حقوق اساسی آلمان، اصل نخست قانون اساسی با تصریح بر «مصونیت از تعرض» کرامت انسانی، آن را به صورت یک اصل مطلق و غیرقابل تعلیق درآورده است؛ اصلی که در تمام سازوکارهای دولت مشروطه جاری است. در حقوق اساسی معاصر، کرامت نه فقط یک حق بنیادین، بلکه «اصل فراموضوعی» (transversal principle) تلقی می‌شود؛ اصلی که دیگر حقوق نظیر آزادی، حریم خصوصی، برابری و حق بر زندگی، ذیل آن بازتعریف و اعتبار می‌یابند.

فرعی نیز بدین ترتیب است که تصمیمات فناورانه در کدام حوزه‌های حکمرانی بیشترین چالش را برای کرامت انسانی ایجاد کرده‌اند؟ مقاله حاضر با روش تحلیلی-توصیفی و رویکرد تطبیقی، ابتدا مفاهیم نظری و حقوقی کرامت و حکمرانی هوشمند را بررسی می‌کند، سپس سه نظام حقوقی منتخب را مطالعه کرده و در نهایت، چالش‌های ایران را تحلیل و راهکارهایی ارائه می‌دهد. با رشد فناوری‌های هوشمند و حکمرانی دیجیتال، حفاظت از کرامت انسانی به یکی از دغدغه‌های بنیادین حقوق عمومی در سطح جهان تبدیل شده است (Floridi, 2018; Aizenberg & van den Hoven, 2020). در ایران نیز پژوهش‌هایی مانند شفیعی‌علویجه و همکاران (۱۴۰۴) و سلمانی و همکاران (۱۴۰۳) به بررسی چالش‌های حقوق شهروندی در نظام اداری پرداخته و ضرورت بازنگری در مبانی حقوقی را گوشزد کرده‌اند. گزارش‌های مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۴۰۲) نیز بر اهمیت سیاست‌گذاری هوشمند و حکمرانی شفاف تأکید دارند. با وجود این، کمبود تحلیل‌های تطبیقی و جامع در زمینه کرامت انسانی در حکمرانی هوشمند در حقوق عمومی ایران، کمبودی است که این مطالعه در پی پر کردن آن است.

۲ مفهوم‌شناسی

مفاهیم «کرامت انسانی» و «حکمرانی هوشمند» در بستر تحولات اندیشه سیاسی و حقوق عمومی، از جمله مفاهیمی هستند که نه تنها به لحاظ نظری، بلکه در عمل نیز دچار دگرگونی معنایی شده‌اند.

می‌تواند مشروعیت تصمیمات عمومی را به چالش بکشد.

حکمرانی هوشمند گاه به‌عنوان ابزاری برای بهینه‌سازی خدمات عمومی معرفی می‌شود؛ اما در سطح عمیق‌تر، با خود نوعی بازتوزیع قدرت در نظام حقوق عمومی به همراه دارد. اقتدار قانونی که پیش‌تر قابل سؤال، پاسخ‌گو و شفاف بود، در حکمرانی الگوریتمی به اقتداری پنهان، پیچیده و غیرقابل‌فهم تبدیل می‌شود (Yeung, 2018, pp. 506-507).

در پاسخ به این پرسش که چگونه می‌توان اصل کرامت انسانی را به‌مثابه معیار سنجش مشروعیت، در برابر توسعه روزافزون حکمرانی فناوری‌محور حفظ کرد، برخی اندیشمندان نظیر Wachter و Mittelstadt از لزوم «حکمرانی کرامت‌محور» سخن گفته‌اند؛ الگویی که در آن، فناوری نه جایگزین کرامت انسانی، بلکه ابزاری برای تحقق بهتر آن در حکمرانی است (Wachter, Mittelstadt, & Floridi, 2017, p. 87).

در مقابل، نویسندگانی مانند Mireille Hildebrandt نسبت به خطر استیلای منطق ماشینی بر انسان هشدار داده‌اند و آن را تهدیدی بنیادین برای هویت حقوق عمومی می‌دانند (Hildebrandt, 2015, pp. 124-130). از این‌رو، در تحلیل‌های حقوق عمومی، دو نگاه عمده نسبت به رابطه این دو مفهوم شکل گرفته است:

- نخست، نگاه تنش‌ی (conflictual) که فناوری را ذاتاً تهدیدی برای کرامت می‌داند؛
- دوم، نگاه ترکیبی (integrative) که خواهان طراحی فناوری در خدمت انسان و بر مبنای کرامت است.

از سوی دیگر، سنت اسلامی نیز واجد بنیان‌های مفهومی مشابهی است. آیه «و لقد کرّمنا بنی آدم» (اسراء: ۷۰) کرامت را شأنی پیشینی و الهی برای تمام انسان‌ها قلمداد می‌کند. در فقه امامیه، اصولی نظیر حرمت اضرار به غیر، اصل براءت، قاعده سلطنت بر نفس و مال و اصل لاضرر، همگی بازتابی از صیانت کرامت انسانی در نسبت با قدرت حاکم‌اند. بدین‌سان، مفهوم کرامت در هر دو سنت، مبنای هستی‌شناختی نظم حقوق عمومی و درعین‌حال، ابزار محدودسازی اقتدار سیاسی در مواجهه با فرد تلقی می‌شود.

۲,۲ حکمرانی هوشمند

مفهوم حکمرانی هوشمند، صرفاً به معنای دیجیتال‌سازی دولت یا توسعه دولت الکترونیک نیست، بلکه به یک الگوی تصمیم‌گیری خودکار، مبتنی بر داده و بی‌واسطه اشاره دارد که فرایندهای سنتی اقتدار سیاسی را بازتعریف می‌کند (Hildebrandt, 2015, pp. 102-108). در این مدل، داده‌ها به‌عنوان منبع اقتدار، الگوریتم‌ها به‌جای قاضی و بوروکرات، و تحلیل‌های پیش‌بینی‌گر جایگزین تدبیر انسانی می‌شوند. از منظر حقوق عمومی، حکمرانی هوشمند نوعی فاصله‌گیری از اقتدار شخص‌مدار به اقتدار نظام‌مند و غیرشخصی است؛ به‌ویژه زمانی که فناوری به‌جای قانون، مرجع تعیین کنش مجاز و ممنوع تلقی می‌شود. اینجاست که مفهوم «Code is Law» که نخستین‌بار توسط لورنس لسلینگ مطرح شد، مصداق بارز می‌یابد: جایی که تنظیم‌گری از قانون‌گذار به برنامه‌نویس و از نهادهای عمومی به کدهای نرم‌افزاری منتقل می‌شود (Lessig, 1999). در این وضعیت، تصمیم‌سازی‌ها به‌جای فرآیندهای قانونی، در بطن معماری دیجیتال نهادینه می‌شوند و این امر

این دو رویکرد، در تحلیل نظام‌های حقوقی مختلف به‌ویژه در بررسی تطبیقی در بخش‌های بعدی مقاله، نقشی کلیدی ایفا می‌کنند و شاخص تحلیل تنظیم‌گری دیجیتال خواهند بود.

۳ مبانی نظری

در اندیشه فلسفه کلاسیک، کرامت انسانی عمدتاً بر بنیاد خردورزی (rationality) استوار بود. در اندیشه ایمانوئل کانت، کرامت امری درون‌ذات و غیرقابل تقویم است که از توانایی انسان در خود قانون‌گذاری ناشی می‌شود؛ یعنی هر انسان باید همواره همچون غایت در نظر گرفته شود، نه ابزار. (Kant, 1785/1996, p. 36) این تلقی از کرامت، در نظام‌های حقوقی مدرن، به‌ویژه پس از جنگ جهانی دوم، در قالب قواعد الزام‌آور بین‌المللی مانند ماده ۱ اعلامیه جهانی حقوق بشر (۱۹۴۸) وارد نظام حقوق عمومی شد.

در سنت‌های حقوق طبیعی و الهیات اسلامی نیز انسان به‌مثابه مخلوقی ممتاز، به‌طور فطری از حیث خلقت و هدف غایی، دارای شرافت و حرمت است. این معنا در قرآن کریم در آیه «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ» (اسراء: ۷۰) تبلور یافته و در ادبیات فقهی، به‌مثابه اصل بنیادین مسئولیت اخلاقی و حقوقی دولت نسبت به انسان تعبیر شده است.

با ورود به عصر حکمرانی هوشمند، چالش اصلی این است که چگونه از کرامت انسانی در دل ساختارهای تنظیم‌گری الگوریتمی صیانت شود. حکمرانی هوشمند برخلاف الگوهای کلاسیک، نه‌تنها بر نهادهای رسمی بلکه بر «داده‌ها» به‌مثابه سرمایه‌ای حکمرانی‌پذیر تکیه دارد. (Mittelstadt et al., 2016, p. 489) این تحولات،

ضرورت پیوند میان کرامت انسانی و اصول حکمرانی داده‌محور را مطرح می‌کند. «برخی پژوهش‌های اخیر نیز تلاش کرده‌اند با بازخوانی مفهوم کرامت انسانی در بستر تحولات فناورانه، کارکردهای آن را در مواجهه با چالش‌های هوش مصنوعی بازتعریف کنند؛ به‌ویژه در حوزه‌هایی مانند رضایت آگاهانه، تبیین‌پذیری و کنترل انسانی بر سامانه‌های خودکار (Teo, 2023, p. 85) در این چارچوب، مفهوم کرامت دیگر صرفاً به‌معنای ممنوعیت نقض حق حیات یا آزادی نیست؛ بلکه شامل حق کنترل بر داده‌ها، حق ناشناس‌ماندن (anonymity)، حق تصمیم‌گیری آگاهانه (informed consent) و همچنین حق مقاومت در برابر استیلای الگوریتمی نیز می‌شود. (Floridi, 2014, pp. 101-103) به‌عبارت دیگر، کرامت در عصر دیجیتال، ماهیتاً به «حق بر کرامت داده‌ای» گسترش می‌یابد.

مفهوم «data dignity» که توسط لوجیانو فلورییدی مطرح شده است، درصدد است به انسان جایگاهی دهد که در آن نه‌تنها موضوع پردازش داده نیست، بلکه کنشگر تنظیم‌کننده حدود و نحوه به‌کارگیری داده‌هاست. (Floridi, 2014, p. 109) این نگرش، پیوندی میان اخلاق فناوری، فلسفه داده و حقوق عمومی ایجاد کرده است. از منظر حقوق عمومی، این تحول مفهومی، مستلزم بازاندیشی در وظایف دولت و لزوم مداخله تنظیم‌گرانه آن برای تضمین کرامت در ساحت دیجیتال است. دولت دیگر صرفاً ناظر بر حفظ نظم عمومی یا امنیت ملی نیست، بلکه مسئول ایجاد بسترهای حقوقی برای صیانت از کرامت انسان در برابر سلطه پلتفرم‌ها و الگوریتم‌هاست. (Cohen, 2012, p. 1895) این وظیفه، نیازمند توسعه ابزارهای نوین حقوقی و نهادی است که

حقوق بنیادین اتحادیه اروپا (Charter of Fundamental Rights of the EU, 2000) به عنوان «کرامت ذاتی نوع بشر» مورد تأکید قرار گرفته است. علاوه بر این، کنوانسیون اروپایی حقوق بشر (ECHR) (1950) به طور مستقیم به کرامت انسانی اشاره نکرده اما در زمینه حق حیات (ماده ۲) و منع شکنجه و رفتار غیرانسانی یا تحقیرآمیز (ماده ۳) به طور ضمنی صیانت از کرامت را تضمین می‌کند. به طور کلی، کرامت انسانی به عنوان معیار مشترک و بنیادین در اسناد بین‌المللی حقوق بشر تلقی می‌شود.

در مواجهه با چالش‌های پیچیده و پیش‌بینی‌ناپذیر حکمرانی هوشمند، حقوق بین‌الملل تنها به ابزارهای الزام‌آور بسنده نکرده و از ظرفیت «حقوق نرم» (Soft Law) برای هدایت ارزش‌محور تحولات دیجیتال بهره گرفته است. در این منظومه، کرامت انسانی نه تنها به عنوان یک اصل اخلاقی، بلکه به مثابه راهنمای سیاست‌گذاری جهانی در حوزه فناوری‌های نوین بازتعریف شده است. یکی از برجسته‌ترین نمونه‌های این رویکرد، توصیه یونسکو درباره اخلاق هوش مصنوعی (۲۰۲۱) است که کرامت انسانی را نخستین اصل حاکم بر طراحی، توسعه و استقرار سامانه‌های هوش مصنوعی معرفی می‌کند. این سند، دولت‌ها را متعهد می‌سازد تا با فراتر رفتن از صرف ارزش‌گذاری‌های نظری، مکانیسم‌های الزام‌آور، نهادهای ناظر و سازوکارهای مؤثر برای تضمین کرامت در حکمرانی دیجیتال ایجاد کنند (UNESCO, 2021, paras. 9-12). فقدان توجه نهادی به کرامت می‌تواند منجر به نابرابری دیجیتال، تبعیض الگوریتمی و حتی تهدیدات سیستمی علیه حقوق بنیادین شود. افزون بر آن، اصول OECD

در آن، اصولی چون شفافیت، پاسخگویی، کنترل انسانی، و حق اعتراض فناورانه به رسمیت شناخته شود. به‌ویژه در نظام‌های حقوقی که فاقد چارچوب منسجم داده‌محور هستند، عدم تنظیم‌گری یا تنظیم‌گری پراکنده می‌تواند منجر به سلب کرامت از شهروندان شود؛ چرا که بی‌قدرتی اطلاعاتی (informational powerlessness) عملاً به نوعی تبعیض ساختاری جدید در دوران دیجیتال بدل می‌شود (Zuboff, 2019, pp. 198-205).

در سنت حقوقی ایران، هرچند اصل کرامت انسانی به طور مستقیم در قانون اساسی تصریح نشده، اما اصولی چون اصل ۳ (بند‌های ۶ و ۱۲)، اصل ۲۰ و اصل ۲۲ از این مفهوم متأثر هستند. همچنین در اندیشه فقهی جمهوری اسلامی، کرامت انسان به مثابه شالوده حرمت تعرض به حیثیت و اطلاعات شخصی نیز تلقی شده است.

۴ تحلیل حقوقی کرامت انسانی در بستر حکمرانی هوشمند

در منظومه حقوق بین‌الملل، کرامت انسانی جایگاهی محوری و زیرساختی دارد که نه تنها در مقام یک ارزش اخلاقی، بلکه به عنوان بنیانی الزام‌آور در نظام‌های حقوق سخت تجلی یافته است. ماده ۱ اعلامیه جهانی حقوق بشر (UDHR, 1948) صراحت دارد که «همه انسان‌ها آزاد زاده شده و از حیث کرامت و حقوق با هم برابرند»، که این گزاره، کرامت را نه تنها مبنای برابری حقوقی بلکه خاستگاه مشروعیت کل نظم حقوق بشری معرفی می‌کند. این اصل، در مقدمه میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (ICCPR, 1966) و همچنین ماده ۱ منشور

جهانی، با تکیه بر اصولی چون حق به توضیح، نظارت انسانی مؤثر، عدالت الگوریتمی و حفاظت از حریم خصوصی، در حال گذار از مرحله ارزش گذاری اخلاقی به مرحله استاندارد گذاری حقوق عمومی جهانی است.

۵ الزامات حقوق عمومی برای صیانت از کرامت در حکمرانی هوشمند

صیانت از کرامت انسانی در بستر حکمرانی هوشمند، صرفاً یک دغدغه اخلاقی یا فنی نیست، بلکه یک مطالبه بنیادی حقوق عمومی به شمار می رود؛ مطالبه ای که از اصول کلاسیک مشروعیت، پاسخ گویی، شفافیت و محدودیت اقتدار دولت تغذیه می کند. در پاسخ به این چالش، نظام های حقوقی مدرن با اتکا به اصل کرامت انسانی، به تدوین قواعد عام و فراملی برای کنترل و تنظیم قدرت فناوریانه دولت ها و نهادهای خصوصی پرداخته اند. یکی از مهم ترین این اسناد، کنوانسیون ۱۰۸ شورای اروپا (Council of Europe Convention for the Protection of Individuals with regard to the Automatic Processing of Personal Data) است که در سال ۱۹۸۱ تصویب و در سال ۲۰۱۸ با عنوان «کنوانسیون ۱۰۸» به روزرسانی شد. این کنوانسیون، نخستین سند الزام آور بین المللی در زمینه حفاظت از داده های شخصی است و بر آن است تا با استناد به اصل کرامت انسانی، پردازش خودکار داده ها را در راستای صیانت از منزلت، اختیار و آزادی افراد کنترل کند. در ماده ۱ این کنوانسیون، صراحتاً هدف سند، «صیانت از حقوق بنیادین و آزادی ها، به ویژه کرامت انسانی» در برابر پردازش داده های شخصی معرفی شده است. این بدان

برای هوش مصنوعی (OECD, 2019) و راهنمای اخلاقی کمیسیون اروپا برای هوش مصنوعی قابل اعتماد (European Commission, 2019) نیز به نحو قابل توجهی بر ارزش های کرامت محور تأکید دارند. مفاهیمی مانند «حاکمیت انسانی بر تصمیم گیری»، «خودآیینی افراد»، «عدالت فراگیر»، و «پاسخ گویی الگوریتمی» در این اسناد، همگی با هدف حفظ کرامت انسانی در تعامل با نظام های فناوریانه تدوین شده اند.

اسناد فوق اگرچه از حیث حقوقی الزام آور نیستند، اما در عمل به مثابه مرجع سیاست گذاری برای تدوین مقررات ملی، طراحی سازوکارهای نظارتی و تعیین حدود مسئولیت شرکت های فناوریانه به کار گرفته می شوند. از منظر حقوق عمومی، اهمیت این اسناد در آن است که کرامت را از سطح اصول کلی، به سطح سیاست گذاری عینی و توصیه های عملیاتی انتقال می دهند. همچنین، این اسناد با توجه به پویایی فناوری، انعطاف پذیری و سرعت انطباق بیشتری نسبت به مقررات الزام آور دارند و می توانند نقش مکمل مهمی در توسعه سازوکارهای کرامت محور ایفا کنند. برای نمونه، راهنمای اخلاقی اتحادیه اروپا، طراحی هوش مصنوعی را مشروط به هفت اصل دانسته که در رأس آن ها، «احترام به کرامت» قرار دارد (European Commission, 2019, pp. 7-9).

«برخی پژوهش های تطبیقی نیز بر این نکته تأکید دارند که حکمرانی مسئولانه در حوزه هوش مصنوعی، در اغلب کشورهای پیشرو، با محوریت کرامت انسانی و در چارچوبی ارزش محور طراحی شده است؛ گرچه شیوه ها و ابزارهای پیاده سازی آن متفاوت است» (Daly et al., 2019). از این منظر، تنظیم گری هوشمند در عرصه

ادغام حقوق بشر، از جمله کرامت انسانی، در ساختار اولیه سامانه‌های هوش مصنوعی تأکید کرده‌اند؛ به گونه‌ای که ملاحظات اخلاقی نه پس از توسعه، بلکه از بدو طراحی لحاظ شود» (Aizenberg & van den Hoven, 2020). به تعبیر کالو، اگر سامانه‌های دیجیتال بدون لحاظ پیامدهای انسانی طراحی شوند، نه تنها ناکارآمد، بلکه خطرناک خواهند بود. (Calo, 2018, p. 611)

سوم، الزام به پاسخ‌گویی پلتفرم‌ها و پیش‌بینی سازوکارهای جبرانی برای تعرضات الگوریتمی است. اصل کرامت انسانی اقتضا می‌کند که شهروندان از امکان بازیابی، توضیح‌خواهی، جبران خسارت و پیگیری حقوقی برخوردار باشند. نمونه پیشرفته این نگرش را می‌توان در ماده ۲۲ مقررات عمومی حفاظت داده اتحادیه اروپا (GDPR) مشاهده کرد که «حق به توضیح» و «حق به عدم تصمیم‌گیری صرفاً ماشینی» را به رسمیت شناخته است. این قواعد، سامانه‌های هوشمند را از جایگاه ابزار تصمیم‌ساز مطلق خارج کرده و مشروط به نظارت انسانی می‌سازد.

چهارم، نهادسازی کرامت‌محور و توسعه الگوی تنظیم‌گری مشارکتی، ضرورت می‌یابد. در چنین الگویی، دولت تنها بازیگر تنظیم‌گر نیست؛ بلکه با مشارکت نهادهای ناظر مستقل، نهادهای مدنی، متخصصان اخلاق فناوری و حتی کاربران، ساختار چندسطحی و پاسخ‌گوتری برای صیانت از کرامت ایجاد می‌شود.

در حکمرانی هوشمند، تهدید علیه کرامت انسانی الزاماً از مسیر تحقیر یا خشونت مستقیم رخ نمی‌دهد، بلکه در قالبی ناآشکار و از دل «خودکارسازی تصمیم» (Automation of Decision-Making) و «حذف

معناست که کرامت در این جا نه صرفاً یک آرمان اخلاقی، بلکه معیاری حقوقی برای سنجش مشروعیت تنظیم‌گری داده و طراحی سامانه‌های هوشمند تلقی می‌شود. به‌ویژه اصل تناسب، شفافیت، محدودیت هدف، و حق دسترسی فرد به اطلاعات مربوط به خود، همگی در پرتو صیانت از کرامت تفسیر می‌شوند.

در این چارچوب، می‌توان چهار الزام کلیدی را برای تضمین کرامت انسانی در نظام‌های حکمرانی دیجیتال برشمرد؛ ضمن تأکید بر این نکته کلیدی که یکی از مهم‌ترین الزامات حقوقی، طراحی سیستم‌های هوشمند مقاوم در برابر تهدید کرامت است.

نخست، مسئولیت تنظیم‌گرانه دولت‌ها به مثابه یکی از اصول بنیادین حقوق عمومی، مستلزم آن است که دولت‌ها به عنوان تنظیم‌گر فعال در عرصه طراحی، پیاده‌سازی و نظارت بر نظام‌های هوشمند ایفای نقش کنند. از نظر Hildebrandt، در غیاب مداخلات تنظیم‌گرانه دولت، «الگوریتم‌ها می‌توانند به ساختارهای غیرپاسخ‌گو و غیرشفاف قدرت بدل شوند» (Hildebrandt, 2020, p. 127).

دوم، ضرورت تعبیه کرامت انسانی در طراحی فنی سامانه‌ها (Design for Dignity) است. (Calo, 2018, p. 611). این رویکرد که با مفاهیمی چون «رعایت حریم خصوصی از مرحله طراحی» (Privacy by Design) و «نهادینه‌سازی اصول اخلاقی در فرآیند طراحی» (Ethics by Design) پیوند خورده است، تأکید دارد که اصول کرامت‌محور باید از نخستین مراحل فنی و مهندسی الگوریتم‌ها در سیستم‌های هوشمند گنجانده شوند. «در چارچوب طراحی فناورانه، برخی پژوهش‌ها بر ضرورت

فاعلیت انسانی» (Removal of Human Agency) خود را نشان می‌دهد. الگوریتم‌هایی که بدون تعمد و در پوششی از بی‌طرفی آماری، افراد را دسته‌بندی، رتبه‌بندی یا حذف می‌کنند، نه تنها شأن انسانی را به داده تقلیل می‌دهند، بلکه مسئولیت‌پذیری را نیز از میان می‌برند (Citron & Pasquale, 2014, p. 23). این تغییر، نه ناگهانی بلکه تدریجی است.

تحلیل ساختاری کرامت انسانی در حکمرانی هوشمند نشان می‌دهد که این اصل در واقع در قالب چندین حق فرعی خود را نمایان می‌سازد. مهم‌ترین این مصادیق عبارت‌اند از:

- حق بر خودمختاری اطلاعاتی (Informational Self-Determination): این حق نخستین‌بار در رأی «دادگاه قانون اساسی آلمان» (۱۹۸۳) مطرح شد و سپس در اسناد بین‌المللی مانند مقررات GDPR به رسمیت رسید. این حق بیانگر اختیار شخص در کنترل داده‌های خود است (Spiecker, genannt Döhm, 2019, p. 119).

- حق بر تصمیم‌گیری انسانی و نفی تصمیم‌گیری صرفاً ماشینی: ماده ۲۲ GDPR تأکید دارد که هیچ تصمیمی نباید صرفاً بر مبنای پردازش خودکار اتخاذ شود، مگر در شرایط خاص (Wachter et al., 2017, p. 87).

- حق بر عدم تبعیض الگوریتمی: تحلیل کلان‌داده‌ها و مدل‌های یادگیری ماشینی می‌توانند سوگیری‌های نژادی، جنسیتی یا طبقاتی را بازتولید کنند (Eubanks, 2018, p.).

۱۱۴). کرامت انسانی اقتضا دارد که سامانه‌ها به‌گونه‌ای طراحی شوند که در برابر این سوگیری‌ها مقاوم باشند. «تبعیض الگوریتمی که از طریق مدل‌های یادگیری ماشینی، داده‌های بایاس شده یا منطق آماری غیرشفاف بازتولید می‌شود، از منظر برخی صاحب‌نظران، تعرض مستقیم به کرامت انسانی و نقض اصل برابری در حقوق عمومی است» (Orwat, 2023, p. 93).

در غیاب مقررات الزام‌آور کافی، حقوق نرم نقش حیاتی در هدایت هنجاری حکمرانی دیجیتال ایفا کرده است. این اسناد، با بهره‌گیری از زبان اخلاق و اصول عام، مسیر نهادینه‌سازی کرامت انسانی را در طراحی و اجرای سامانه‌های هوشمند هموار ساخته‌اند. از جمله می‌توان به توصیه‌نامه یونسکو (۲۰۲۱)، راهنمای کمیسیون اروپا (۲۰۱۹) و اصول OECD اشاره کرد.

۶ تحلیل تطبیقی کرامت انسانی در حکمرانی هوشمند

درک جایگاه کرامت انسانی در نظم دیجیتال نیازمند بررسی تطبیقی نظام‌های حقوقی‌ای است که با رویکردهای متفاوت به مواجهه با فناوری‌های نو می‌پردازند. در این بخش، سه کشور منتخب با تأکید بر جایگاه اصل کرامت در ساختار حقوقی، سیاست‌گذاری فناوریانه و نظام تنظیم‌گری بررسی می‌شوند. لازم به توضیح است آلمان به دلیل جایگاه بی‌نظیر و منحصر به فرد اصل کرامت انسانی در قانون اساسی و مراجع قضایی خود، که کرامت را مبنای تمام حقوق اساسی می‌داند، نمونه‌ای ممتاز برای بررسی رابطه کرامت

خودمختاری اطلاعاتی» (informationelle Selbstbestimmung) نخستین بار در رأی معروف Volkszählungsurteil پرونده سرشماری، ۱۹۸۳ از سوی دادگاه قانون اساسی معرفی شد. بر اساس این نظریه، کنترل فرد بر داده‌های شخصی خویش از لوازم صیانت از کرامت اوست و هرگونه تجمیع، پردازش یا تحلیل داده بدون رضایت آگاهانه شخص، ناقض کرامت تلقی می‌شود (Horning & Schnabel, 2009, p. 85).

این رأی بعدها به منبع الهام مستقیم تدوین مقررات حفاظت از داده‌ها در اتحادیه اروپا (GDPR) تبدیل شد. کرامت انسانی در حقوق اساسی آلمان، اساساً با مفهوم «ابزارسازی انسان» (Instrumentalisierung) پیوند دارد؛ یعنی هیچ شخصی نباید صرفاً به مثابه ابزار تحقق اهداف دیگر مورد استفاده قرار گیرد. این اصل که نخستین بار در رأی مشهور «سرنوشت هواپیما» (Luftsicherheitsgesetz) در سال ۲۰۰۶ بازتاب یافت، راهبرد تقنینی آلمان در حوزه هوش مصنوعی را نیز شکل داده است (BVerfGE 115, 118).

در «راهبرد ملی آلمان برای هوش مصنوعی» (۲۰۱۸)، دولت فدرال اعلام می‌کند «توسعه هوش مصنوعی باید در خدمت انسان باشد و با کرامت انسانی، آزادی، خودمختاری و مسئولیت‌پذیری اجتماعی او سازگار گردد» (Federal Government of Germany, 2018, p. 5). این سند، بر اولویت دادن به ارزش‌های کرامت‌محور در طراحی، استقرار و ارزیابی فناوری‌های نوین تأکید می‌ورزد و از ضرورت توسعه چارچوب‌های تنظیم‌گری شفاف، مسئولیت‌پذیر و قابل اعتماد سخن می‌گوید.

و فناوری‌های نوین است. دوم، فرانسه با سنت حقوقی خاص خود و نهادهای مستقل در این زمینه که در عمل کرامت را در فرآیند تنظیم‌گری داده‌ها و فناوری حفظ می‌کنند، نمایانگر مدلی است که ضمن توجه به کارآمدی دولت دیجیتال، به صیانت از کرامت انسانی نیز اهمیت می‌دهد. کانادا به سبب رویکرد تلفیقی و متوازن خود میان نوآوری فناوریانه، شفافیت، عدالت الگوریتمی و حفاظت از کرامت انسانی نمونه‌ای قابل اقتباس برای کشورهایی با نظام‌های حقوقی متنوع است. انتخاب این سه کشور، فرصتی فراهم می‌آورد تا از منظری چندجانبه، ابعاد حقوقی، نهادی و قضایی کرامت انسانی در مواجهه با حکمرانی هوشمند تحلیل شود و آموزه‌های متناسب با شرایط ایران استخراج گردد.

۶،۱ آلمان: کرامت انسانی به مثابه ستون

فقرات نظم دیجیتال

نظام حقوق آلمان، کرامت انسانی را نه صرفاً یک اصل ارزشی، بلکه محور بنیادین تفسیر و مشروعیت‌بخشی به سایر قواعد حقوق اساسی می‌داند. اصل اول قانون اساسی آلمان (Grundgesetz, Art. 1) مقرر می‌دارد: «کرامت انسان خدشه‌ناپذیر است. احترام به آن و حمایت از آن وظیفه تمامی قدرتهای عمومی است». این اصل، واجد جایگاه فرامجموعه‌ای است؛ به گونه‌ای که تخطی از آن توسط قوای عمومی حتی با هدف تأمین منافع عمومی نیز نامشروع تلقی می‌شود (Currie, 2015, p. 12).

دادگاه قانون اساسی آلمان در آرای متعدد تأکید کرده که کرامت انسانی به مثابه «پایه ارزش‌گذاری کل نظم حقوقی»، مرجعی برای سنجش سازگاری سیاست‌های حکمرانی با ارزش‌های بنیادین است. مفهوم «حق بر

تصریح کرد: «کرامت انسانی حتی در بستر اینترنت و فناوری‌های جدید نیز باید به‌عنوان افق تفسیر حقوق اساسی تلقی شود، و در صورت تراحم با دیگر منافع، اولویت دارد» (BVerfG, 1 BvR 276/17, para. 50). این رأی، کرامت انسانی را از سطح یک اصل انتزاعی به سطح معیار قضایی الزام‌آور برای ارزیابی سیاست‌های دیجیتال ارتقا داد.

الگوی آلمان آموزه‌هایی چندسویه برای نظام حقوقی ایران به‌ویژه در فرآیندهای تنظیم‌گری هوشمند ارائه می‌دهد: نخست، در سطح فلسفه تقنین و تنظیم‌گری، تجربه آلمان نشان می‌دهد که کرامت انسانی باید به‌عنوان معیار سنجش مشروعیت ابزارهای دیجیتال در نظر گرفته شود. دوم، در سطح ساختار نهادی، ایجاد نهادهای مستقل اخلاق دیجیتال و ارزیابی پیامدهای فناوری نظیر کمیسیون اخلاق داده یا BfDI ضروری است. در ایران، نبود چنین نهادهایی موجب خلأ ارزیابی اثرات فناوری بر کرامت و حقوق بنیادین شده و منجر به تصویب یا اجرای پروژه‌هایی می‌شود که فاقد ارزیابی انسانی و حقوقی کافی‌اند. سوم، در سطح قضایی و تفسیری، فعال شدن نهادهایی چون دیوان عدالت اداری یا شورای نگهبان در ارزیابی سازگاری سیاست‌های فناورانه با اصول قانون اساسی (به‌ویژه اصول ۳، ۲۰، ۲۲ و ۴۰) می‌تواند راه را برای شکل‌گیری یک «حقوق اساسی دیجیتال» در ایران هموار سازد.

۶,۲ فرانسه: کرامت و داده

نظام حقوقی فرانسه، برخلاف تصور رایج درباره تمرکز دولت بر کارآمدی و اقتدار فناورانه، از پیشینه‌ای غنی در شناسایی، تقنین و نهادینه‌سازی کرامت انسانی برخوردار است. قانون اساسی، منشور محیط‌زیستی ۲۰۰۴، و به‌ویژه

در همین راستا، کمیسیون اخلاق داده آلمان (Data Ethics Commission) در سال ۲۰۱۸ تشکیل شد. این کمیسیون در گزارش نهایی خود، مدل پنج‌مرحله‌ای سنجش خطر اخلاقی سامانه‌های هوش مصنوعی را ارائه کرد که به ترتیب عبارت‌اند از:

سطح ۰: سیستم‌هایی که هیچ اثر حقوقی یا اخلاقی بر انسان ندارند (نیازمند هیچ تنظیم‌گری خاص نیستند).

❖ سطح ۱: سیستم‌هایی با آثار جزئی؛ فقط نیازمند شفافیت و اطلاع‌رسانی.

❖ سطح ۲: سیستم‌هایی با آثار متوسط؛ نیازمند نظارت نهادهای حرفه‌ای مستقل.

❖ سطح ۳: سیستم‌هایی با آثار شدیدتر بر کرامت یا حریم خصوصی؛ تنها با مجوز نهاد تخصصی قابل اجرا.

❖ سطح ۴: سیستم‌هایی که ممکن است به‌طور ساختاری منجر به نقض کرامت انسانی شوند؛ استفاده از آن‌ها تنها در موارد بسیار خاص و با تصویب قانونگذار فدرال و نظارت سخت‌گیرانه مجاز است (Data Ethics Commission, 2019, pp. 34-37). این رویکرد، نمایانگر مدل «تنظیم‌گری مبتنی بر کرامت» است؛ الگویی که اولویت را نه به نوآوری فناورانه، بلکه به ارزیابی پیامدهای انسانی و اجتماعی آن می‌دهد.

نقش مراجع قضایی در آلمان، به‌ویژه دادگاه قانون اساسی فدرال (BVerfG)، در صیانت از کرامت انسانی در فضای دیجیتال، ممتاز و تعیین‌کننده است. این دادگاه در رأی معروف Right to be Forgotten II (2019)

این تصریح، که بعدها به سایر حوزه‌ها از جمله داده‌های دیجیتال تعمیم یافت، نقطه شروعی برای اعمال محدودیت بر بهره‌برداری صرفاً اقتصادی یا فنی از وجود انسانی بود. از آن زمان، رویه‌های شورای قانون اساسی و نیز شورای دولتی فرانسه، کرامت انسانی را به معیاری مستقل و مؤثر در ارزیابی مشروعیت سیاست‌ها و مقررات در حوزه‌های حساس بدل ساخته‌اند. در تفسیرهای قضایی جدید، کرامت انسانی به عنوان حد نهایی مشروعیت ابزارهای دیجیتال شناسایی می‌شود؛ به‌ویژه هنگامی که این ابزارها با قدرت پیش‌بینی‌گری و تصمیم‌سازی‌های الگوریتمی به حوزه‌های زندگی خصوصی، سلامت یا آزادی‌های بنیادین وارد می‌شوند (Laborde, 2010, p. 301).

در مدل تنظیم‌گری در فرانسه نهاد (Commission nationale de l'informatique et des libertés) (CNIL) کمیسیون ملی اطلاعات و آزادی‌ها، نه تنها مرجع حفاظت از داده‌های شخصی، بلکه به‌طور فزاینده نقش «پاسبان کرامت دیجیتال» را ایفا می‌کند. CNIL بر آن است که فناوری صرفاً تا جایی موجه است که استقلال، حریم خصوصی و شرافت فردی را نقض نکند (CNIL, 2022, Rapport annuel).

در عین حال، شورای ملی دیجیتال (CNNum) از سال ۲۰۱۸ به‌عنوان نهادی مستقل با تمرکز بر تأملات فلسفی-حقوقی پیرامون رابطه کرامت و فناوری بازآرایی شد. گزارش سال ۲۰۲۱ این شورا تصریح می‌کند که عدالت الگوریتمی مستلزم ارزیابی پیوسته اثرات تکنولوژیک بر عزت و مشارکت برابر شهروندان است، و نه صرفاً رعایت اصول فرمال قانونی (Conseil national du numérique, 2021, p. 10).

قانون «زیست‌اخلاق» (bioéthique) فرانسه، همگی به‌طور مستقیم و غیرمستقیم، کرامت انسانی را به‌عنوان نقطه‌ی عزیمت سیاست‌گذاری عمومی، از جمله در مواجهه با فناوری، در نظر گرفته‌اند. آنچه در فرانسه اهمیت می‌یابد، ترکیب نهادینه‌ی دو گرایش متعارض است: از یک‌سو، گرایش دولت‌محور به مدیریت متمرکز تحولات فناورانه (رویکرد تکنوکراتیک)، و از سوی دیگر، تلاش برای صیانت از اصول بنیادینی چون آزادی فردی و کرامت انسانی. در این چارچوب، رویکرد ترکیبی غالب است.

با وجود آن‌که قانون اساسی ۱۹۵۸ فرانسه از واژه «کرامت» استفاده نمی‌کند، اما مقدمه آن با ارجاع به اعلامیه حقوق بشر و شهروند ۱۷۸۹، کرامت انسانی را در کنار آزادی و برابری، به عنوان یک بنیان ارزشی غیرقابل تعرض تثبیت کرده است. شورای قانون اساسی در رأی مشهور ۲۷ ژوئیه ۱۹۹۴، برای نخستین‌بار کرامت انسانی را به‌عنوان یک اصل با منزلت فرادستوری به رسمیت شناخت و بر این اساس، بخشی از قانون بیوتکنولوژی را که اجازه آزمایش‌های ژنتیکی بر روی جنین‌های انسانی را بدون قیود کرامت‌محور می‌داد، غیرمشروع اعلام کرد (Conseil Constitutionnel, Décision n° 94-343/344 DC, 1994).

در فرانسه، مفهوم کرامت انسانی عمدتاً از طریق قانون زیست‌اخلاق مصوب ۱۹۹۴ (و اصلاحات بعدی آن تا سال ۲۰۲۱) وارد نظم تقنینی شد. در ماده نخست این قانون آمده است: «بدن انسان، اجزای آن و فرآورده‌هایی که از آن به‌دست می‌آیند، نباید موضوع تجارت قرار گیرند. انسان از کرامتی ذاتی برخوردار است» (Code de la santé publique, Article 16-1).

یکی از مطالعات موردی مهم، ماجرای استفاده آزمایشی از سامانه الگوریتمی تحلیل هیجانان دانش‌آموزان در برخی مدارس پاریس در سال ۲۰۲۰ است. این پروژه با هدف «افزایش امنیت روانی» معرفی شده بود، اما و سپس شورای دولتی آن را فاقد ارزیابی کرامتی، مغایر با اصل تناسب، و تهدیدکننده شأن انسانی دانش‌آموزان ارزیابی کردند (Conseil d'État, CE, 10 mars 2021, n° 444809).

پرونده دیگری که اهمیت بنیادین دارد، رأی دیوان اداری درباره استفاده از سامانه تشخیص چهره در مدارس شهر نیس بود. شورا این اقدام را تعرضی ناروا به کرامت انسانی و حریم خصوصی کودکان دانست (CE, 27 avril 2020, n° 439956).

علاوه بر این، قانون ۲۰۲۲ در زمینه اخلاق فناوری‌های حساس، استفاده از الگوریتم‌های پیش‌بینی‌گر در حوزه‌های سلامت، عدالت کیفری و بیمه را منوط به مجوز حقوقی، ارزیابی کرامت‌محور، و نظارت مستقل اعلام کرده است (Loi n° 2022-301 du 2 mars 2022).

در نظام قضایی فرانسه، کرامت انسانی به‌عنوان معیار تفسیری فرادستوری، هم در رویه‌های شورای قانون اساسی و هم در تصمیمات شورای دولتی به‌نحوی مؤثر ایفای نقش کرده است. این اصل نه تنها در کنترل تقنین، بلکه در داوری‌های اجرایی و انتظامی در حوزه‌های فناوری و داده‌محور نیز مرجع مشروعیت‌سنجی شده است. در رأی شورای قانون اساسی به شماره ۶۱۳-۲۰۱۰ DC درباره قانون امنیت داخلی، بندهایی که استفاده گسترده از سامانه‌های نظارتی را بدون موازنه

کرامت‌محور مجاز می‌شمردند، مغایر با کرامت انسانی و آزادی‌های بنیادین تشخیص داده شد (Décision n° 2010-613 DC, 2010). همچنین در پرونده شورای دولتی (CE, 19 juillet 2019, n° 430121)، ممنوعیت عمومی بر استفاده از دوربین‌های حرارتی در فضاهای آموزشی با استناد به فقدان ارزیابی کرامتی و عدم تناسب با مصلحت عمومی صورت گرفت. دادگاه تأکید نمود که کرامت انسانی نه تنها در برابر دولت، بلکه در برابر فناوری‌های خودکار نیز باید تضمین گردد.

علاوه بر این، شورای دولتی در رأی CE, 6 mars 2020, n° 427916 درباره استفاده از الگوریتم‌های پیش‌بینی در سیستم قضایی، حکم کرد که هرگونه به‌کارگیری سامانه تصمیم‌یار باید با ارزیابی کرامت‌محور همراه باشد و صرف دقت عددی نمی‌تواند مشروعیت حقوقی آن را تضمین کند. این نمونه‌ها، نمود عینی تلاش برای اجرای رویکرد ترکیبی در مقام عمل هستند؛ جایی که فناوری پذیرفته می‌شود، اما نه به قیمت افول کرامت انسانی.

بهره‌هایی که مطالعه نظام حقوقی فرانسه برای سیاست‌گذاران نظام حقوقی ایران دارد، عبارتند از: نخست، در سطح مفهومی تجربه فرانسه نشان داد که حتی بدون تصریح صریح قانون اساسی، کرامت می‌تواند به‌عنوان معیار سنجش مشروعیت سیاست‌های فناورانه ایفای نقش کند. دوم، در سطح نهادی ایجاد نهادهایی شبیه CNIL یا CNNum که بتوانند در تراز شورای عالی فضای مجازی و کمیسیون‌های تخصصی مجلس ایفای نقش کرده و پیوند میان اخلاق، داده، و حقوق عمومی را برقرار سازند، ضرورتی انکارناپذیر است. سوم، در سطح تقنینی تدوین قانون جامع «حمایت کرامت‌محور

اطلاعات شخصی و اسناد الکترونیکی (PIPEDA)، (۲۰۰۰) است که حق دسترسی، رضایت آگاهانه، محدودیت هدف، و امنیت داده را به عنوان حقوق بنیادین فرد در برابر فناوری‌های داده‌محور تصریح می‌کند (PIPEDA - S.C. 2000, c. 5).

اکنون به بررسی نمونه‌های عملی در مورد واکنش نظام حقوقی کانادا به تهدیدات برای کرامت انسانی می‌پردازیم: مورد نخست، لغو سامانه الگوریتمی بیمه بیکاری (۲۰۱۸) است. وزارت کار کانادا سامانه‌ای را برای پردازش و اولویت‌بندی درخواست‌های بیمه بیکاری ایجاد کرد. این سامانه، بدون شفاف‌سازی معیارها، برخی متقاضیان را در معرض تأخیر و رد خودکار قرار می‌داد. شکایت‌های متعدد منجر به مداخله کمیسیونر حریم خصوصی شد. در گزارش نهایی آمده است: «فقدان شفافیت در معیارهای تصمیم‌یار، نقض اختیار فردی، نقض کرامت انسانی و تبدیل افراد به ابژه‌های آماری است» (OPC Investigation Report, (2019 - EI Program).

مورد دوم، رأی دادگاه فدرال در پرونده Samatar v. Canada (Citizenship and Immigration) (2020) است. در این پرونده، درخواست پناهندگی فردی سومالیایی به واسطه تصمیم‌یار مهاجرتی مبتنی بر تحلیل کلان‌داده‌ها رد شده بود. دادگاه فدرال اعلام کرد: «ناتوانی فرد از فهم منطق تصمیم‌گیری سامانه، موجب بی‌قدرتی او و نقض کرامت شخصی‌اش شده است» (Federal Court Docket IMM-1876-20).

مورد سوم، ممنوعیت فناوری تشخیص چهره در استان بریتیش کلمبیا (۲۰۲۱) است. برخی فروشگاه‌های زنجیره‌ای، بدون رضایت مشتریان، فناوری تشخیص

از داده‌ها» با تکیه بر معیارهای سخت‌گیرانه ارزیابی فناوری و پیش‌بینی نظارت نهادی چندسطحی، می‌تواند زمینه‌ساز حکمرانی دیجیتال مسئولانه در ایران باشد

۶،۳ کانادا: توازن میان شفافیت،

خودمختاری داده و عدالت الگوریتمی

نظام حقوقی کانادا در مواجهه با فناوری‌های نوپدید، همچون هوش مصنوعی و تحلیل کلان‌داده‌ها، در جست‌وجوی ایجاد توازن میان پیشرفت فناوریانه، ارزش‌های دموکراتیک، و صیانت از کرامت انسانی است. اگرچه اصطلاح «کرامت انسانی» مستقیماً در منشور حقوق و آزادی‌ها (۱۹۸۲) نیامده است، اما دیوان عالی کانادا در رأی معروف (۱۹۹۹) Law v. Canada آن را بنیان معرفتی همه حقوق مندرج در منشور معرفی کرد و تبیین نمود که هرگونه نقض کرامت، به معنای نفی بنیادین‌ترین ارزش‌های انسانی در نظم لیبرال-دموکراتیک است (Law v. Canada (Minister of Employment and Immigration) ۱ [۱۹۹۹], S.C.R. ۴۹۷, para. ۵۳). به‌ویژه در زمینه حریم خصوصی، عدالت رویه‌ای و تبعیض، کرامت به عنوان معیار تفسیر و سنجش عدالت حقوقی تلقی می‌شود (Cameron, 2016, p. 223). در حوزه داده‌ها و سامانه‌های هوشمند، کمیسیونر حریم خصوصی کانادا (Office of the Privacy Commissioner - OPC) کرامت را در مرکز فلسفه تنظیم‌گری خود قرار داده است و آن را ضامن حفظ اختیار، آگاهی و شخصیت انسانی در مواجهه با فناوری می‌داند (OPC, 2021). در اینجا کرامت در پیوند با «قدرت تبیین و کنترل» تعریف می‌شود، نه صرفاً به عنوان احترام انتزاعی. مهم‌ترین چارچوب قانونی در این حوزه، قانون حمایت از

چهره نصب کرده بودند. اداره حریم خصوصی این استان در گزارش نهایی خود تصریح کرد: «شناخت بدون رضایت، نفی حق ناشناسی، و تحدید بی ضابطه حریم خصوصی، تعرض مستقیم به کرامت انسانی است». نتیجه بررسی منجر به ممنوعیت استفاده و دستور حذف داده‌ها شد (BC Information and Privacy Commissioner, Report F21-04).

در پرونده Procureur général du Québec c. Cour municipale de Montréal (۲۰۲۱)، پلیس مونترال از فناوری شناسایی چهره برای شناسایی مظنونی بدون اطلاع وی استفاده کرد و تصویر او را با پایگاه داده بازداشت‌شدگان تطبیق داد. دادگاه استانی اعلام کرد: «هیچ شخصی نباید بدون آگاهی، به ابژه پردازش ماشینی چهره تبدیل شود. این امر نه تنها بی‌عدالتی رویه‌ای، بلکه تحقیر کرامت در زیست روزمره است» (Cour municipale de Montréal, 2021 QCCQ 6195).

رویکرد ترکیبی کانادا به مسئله کرامت انسانی و فناوری، برای نظام حقوقی ایران آموزه‌های متعددی در حوزه تقنینی، نهادی و رویه‌ای دارد. مهم‌ترین ویژگی این الگو، تلاش برای تلفیق پیشرفت فناوریانه با صیانت از کرامت انسانی است. وجود نهاد مستقلی همچون کمیسیونر حریم خصوصی کانادا (OPC) که مأموریت آن نه فقط اجرای قانون، بلکه «صیانت از کرامت افراد در فرایندهای فناوریانه» است، تجربه‌ای موفق برای بومی‌سازی در ایران محسوب می‌شود. آرای دیوان عالی کانادا نشان دادند که قوه قضائیه می‌تواند کرامت را نه فقط یک ارزش کلان، بلکه یک ابزار استدلالی در پرونده‌های فناوریانه تلقی کند.

در ایران نیز ضروری است که مراجع قضایی از مفاهیم انتزاعی کرامت، به ابزارهای تحلیلی برای مواجهه با مسائل عملی چون تشخیص چهره، پردازش داده‌های حساس یا هوش مصنوعی اداری گذر کنند. تحلیل تطبیقی سه کشور آلمان، فرانسه و کانادا نشان داد که صیانت از کرامت انسانی در بستر حکمرانی هوشمند، مستلزم تلفیقی هماهنگ از زیرساخت‌های قانونی شفاف، نهادهای مستقل ناظر، و رویه‌های عملی سازگار با ارزش‌های حقوق عمومی است. این کشورها به‌رغم تفاوت در سنت‌های حقوقی، توانسته‌اند از اصل کرامت انسانی به‌عنوان معیاری برای سنجش مشروعیت فناوری استفاده کنند و از طریق قواعد الزام‌آور، موانع نهادی، و حمایت‌های اجرایی، مانع از فروکاست انسان به داده یا ابزار صرف گردند. البته باید توجه داشت با وجود نظام قانونی نسبتاً پیشرفته و سخت‌گیرانه در حوزه حفاظت از داده‌ها در فرانسه، تجربه‌های میدانی نشان می‌دهد که وجود قوانین به‌تنهایی تضمین‌کننده رعایت کامل آن‌ها نیست. نمونه‌ای بارز این واقعیت، استفاده پلیس ملی فرانسه از نرم‌افزار تحلیل ویدیویی BriefCam با قابلیت شناسایی چهره است که بین سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۳ بدون اطلاع‌رسانی به مرجع ناظر مستقل، کمیسیون ملی اطلاعات و آزادی‌ها (CNIL)، و بدون انجام ارزیابی جامع تأثیرات بر حریم خصوصی، به‌کار گرفته شده است؛ موضوعی که نخستین‌بار توسط رسانه تحقیقی Disclose افشا شد (Disclose, 2023). در واکنش، CNIL با صدور اخطاریه‌های رسمی خواستار توقف یا اصلاح فوری این فرآیند شد و نهایتاً دادگاه اداری گرونوبل در سال ۲۰۲۵ این استفاده را غیرقانونی اعلام کرد (Tribunal administratif de Grenoble).

عادی شده است. اصل کرامت انسانی هنوز در سطح قوانین عادی و آیین‌نامه‌ها به صورت نهاده شده و منسجم بازتاب نیافته است. در نتیجه، مواجهه نظام تقنینی با چالش‌های ناشی از حکمرانی هوشمند، عمدتاً واکنشی، غیربنیادین و غیرتخصصی بوده است. قانون جرایم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸، نخستین متن تقنینی مهم در حوزه فناوری اطلاعات در ایران است. با این حال، این قانون ماهیتی کیفری دارد و تمرکز آن بیشتر بر جرایم سنتی در بستر دیجیتال است تا تنظیم‌گری فضای نوین حکمرانی دیجیتال یا تضمین کرامت انسان در برابر فناوری‌های تصمیم‌یار در این قانون، مفاهیمی چون «حق توضیح»، «مسئولیت تصمیمات خودکار»، «حفاظت کرامت در داده‌کاوی» یا «حق اعتراض به تصمیمات الگوریتمی» اساساً پیش‌بینی نشده‌اند.

در حوزه سیاست‌گذاری عمومی، اسنادی چون «سند راهبردی دولت الکترونیک» (۱۳۹۲)، «سند تحول دولت سیزدهم» (۱۴۰۰) و «نقشه راه ملی هوش مصنوعی» (۱۴۰۲) وجود دارند که رویکرد غالب آن‌ها، فناورمحور، توسعه‌گرا و مبتنی بر ارتقای کارآمدی است. اما این اسناد نه تنها پیوست حقوق عمومی و کرامت‌محور ندارند، بلکه فاقد رویکردی انتقادی به مخاطرات فناوری‌اند. در هیچ‌یک از این اسناد، ضمانت‌های حقوقی برای صیانت از کرامت، حریم خصوصی، یا مشارکت شهروندان در فرآیندهای فناورانه پیش‌بینی نشده است.

در کنار این اسناد، برخی آیین‌نامه‌ها و مقررات اجرایی نظیر آیین‌نامه توسعه خدمات الکترونیکی دستگاه‌های اجرایی (۱۳۸۱)، آیین‌نامه راه‌اندازی واحدهای امنیت فضای مجازی در دستگاه‌های اجرایی (۱۳۹۹) و البته بندهای امنیت سایبری در قانون بودجه

(۲۰۲۵). این رخداد آشکار می‌سازد که فاصله میان متن قوانین و اجرای آن‌ها، حتی در نظام‌های حقوقی توسعه‌یافته، می‌تواند به‌طور جدی وجود داشته باشد. این شکاف در حوزه حکمرانی هوشمند خطراتی جدی برای کرامت انسانی ایجاد می‌کند، به‌ویژه هنگامی که فناوری‌های پیشرفته و خودکار به صورت غیرشفاف و بدون کنترل‌های لازم در فرایندهای تصمیم‌گیری به کار گرفته می‌شوند. بنابراین، در تحلیل تطبیقی نظام‌های حقوقی، توجه صرف به ساختارهای قانونی کافی نیست؛ بلکه ضروری است که ظرفیت واقعی این نظام‌ها در تضمین صیانت از کرامت انسانی در برابر فشارهای فناورانه به دقت و به صورت انتقادی ارزیابی شود.

۷ آسیب‌شناسی نظام حقوقی ایران

در صیانت از کرامت انسانی در

حکمرانی هوشمند

نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران اگرچه در سطوح عالی قانون اساسی بر شأن و منزلت ذاتی انسان تأکید کرده و اصولی چون عدالت، برابری و مصونیت حیثیتی را به رسمیت شناخته است، اما در زمینه حکمرانی هوشمند هنوز فاقد چارچوبی منسجم، کرامت‌محور و آینده‌نگر است. بررسی وضعیت ایران نیازمند واکاوی چندلایه در سه سطح تقنینی، نهادی و سیاستی است.

۷.۱ چارچوب تقنینی و هنجاری حکمرانی

هوشمند و کرامت انسانی در ایران

نظام تقنینی جمهوری اسلامی ایران در مواجهه با تحولات حکمرانی دیجیتال، دچار شکاف میان اصول بنیادین قانون اساسی و نظم پراکنده و غیرالزام‌آور قوانین

۱۴۰۳ (تبصره ۱۱)، اشاراتی به حفاظت از اطلاعات و الزامات فنی برای ارتقای امنیت داده دارند، اما این متون عمدتاً با رویکرد مهندسی-سازمانی نگاشته شده‌اند و نه با نگاه حقوق عمومی. در واقع، گرچه این اسناد حاوی پیش‌بینی‌هایی برای تقویت ایمنی داده در سطح سخت‌افزاری و زیرساختی هستند، اما نه مسئولیت نهادی در قبال خدشه به کرامت انسانی تعریف کرده‌اند و نه مفهومی از «حاکمیت داده کرامت‌محور» ارائه داده‌اند. در این میان، سند حقوق شهروندی تنها متنی است که مستقیماً به ارتباط کرامت انسانی با فضای دیجیتال اشاره کرده است. در مواد ۲۳ و ۲۴، حق بر حریم خصوصی دیجیتال، منع تبعیض داده‌محور، و لزوم رعایت شأن شهروندان در نظام اطلاعاتی دولتی مورد تأکید قرار گرفته است. با این حال، این سند نه قانون است، نه ضمانت اجرای مؤثری دارد و نه جایگاهی الزام‌آور در نظم حقوق عمومی کشور یافته است.

افزون بر این، «لایحه حفاظت از داده‌های شخصی» که از سال ۱۳۹۷ در مسیر تصویب قرار دارد، همچنان بلامتکلیف باقی مانده‌اند. این لایحه که می‌توانست مشابه با مقررات GDPR در اتحادیه اروپا باشد، هنوز وارد مرحله قانونی شدن نشده و در صورت تصویب نیز، تا زمانی که نهاد ناظر و ضمانت اجرای مؤثر برای آن پیش‌بینی نشود، بعید است کارکرد مؤثری در صیانت از کرامت در فضای دیجیتال ایفا کند.

۷.۲ ساختار نهادی سیاست‌گذار، مجری و

ناظر در حکمرانی هوشمند ایران

در کنار کمبودهای تقنینی، یکی از موانع بنیادین در صیانت از کرامت انسانی در بستر حکمرانی دیجیتال،

نارسایی در طراحی، کارکرد و استقلال نهادهای تنظیم‌گر، ناظر و حافظ حقوق عمومی در ایران است. برخلاف بسیاری از نظام‌های حقوقی پیشرو که نهادهای تخصصی و مستقل برای رگولاتوری فناوری، نظارت بر داده‌ها و ارزیابی کرامت‌محور تصمیمات دیجیتال تأسیس کرده‌اند، در ایران با نوعی آشفتگی نهادی، فقدان مرجع تخصصی مشخص و تداخل وظایف مواجه‌ایم. «پژوهش‌های داخلی نیز نشان داده‌اند که ضعف نهادهای موجود در ایفای مسئولیت‌های پاسخ‌گو و کرامت‌محور، چالشی ریشه‌ای برای تحقق حقوق شهروندی در نظام حکمرانی ایران به‌شمار می‌رود (شفیعی‌علویجه و همکاران، ۱۴۰۴: ۵۶۰).» (سلمانی، شریفی و فرکیش، ۱۴۰۳: ۱۴۱۵). در حال حاضر، مهم‌ترین نهادهای سیاست‌گذار در حوزه فضای مجازی و فناوری اطلاعات عبارت‌اند از شورای عالی فضای مجازی، مرکز ملی فضای مجازی (بازوی اجرایی شورا)، وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات، سازمان فناوری اطلاعات ایران (زیرمجموعه وزارت ارتباطات) و همچنین سازمان پدافند غیرعامل کشور و مرکز مدیریت راهبردی افتای ریاست جمهوری. هیچ‌یک از این ساختارها دارای صلاحیت شفاف، تخصص حقوقی عمومی، یا مأموریت مستقیم در زمینه ارزیابی تأثیر الگوریتم‌ها بر حقوق بنیادین شهروندان نیستند. به‌ویژه، وظیفه‌ای تحت عنوان «حفاظت از کرامت انسانی در برابر تصمیمات فناورانه»، «حق اعتراض به تصمیمات خودکار» یا «بررسی مطابقت سامانه‌های هوشمند با اصول قانون اساسی» در هیچ‌یک از ساختارهای فعلی تعریف نشده است.

همچنین فقدان نهاد ناظر مستقل بر داده‌های شخصی، یکی از خلأهای جدی ساختاری نظام حکمرانی دیجیتال

هوشمند در ایران، غیبت گفتمان «کرامت‌محور» در سیاست‌گذاری دیجیتال است. تحلیل اسناد بالادستی نظیر «سند راهبردی امنیت فضای تبادل اطلاعات (افتا)»، «نقشه جامع علمی کشور»، «سند تبیین الزامات شبکه ملی اطلاعات» و مصوبات «شورای عالی فضای مجازی» نشان می‌دهد که نگاه غالب بر تحولات فناوری، عمدتاً از منظر توسعه زیرساخت، حکمرانی سایبری و مقابله با تهدیدات امنیتی است. (ریاضی‌پور، ۱۴۰۳) مفاهیمی چون کرامت انسانی، حق بر شفافیت، امکان اعتراض به تصمیمات فناورانه یا رعایت عدالت داده‌ای، در این اسناد یا غایب‌اند یا در حاشیه. در نتیجه، فناوری به‌عنوان ابزار اقتدار امنیتی درک می‌شود نه وسیله تحقق کرامت انسانی. (Zuboff, 2019, p. 198) البته می‌توان ادعا کرد غیبت گفتمان «کرامت‌محور» در سیاست‌گذاری دیجیتال ایران، ریشه در تعامل سه‌گانه نیروهای سیاسی، اقتصادی و فرهنگی دارد. در سطح سیاسی، همان‌گونه که ذکر شد سیاست‌گذاری فناوری در ایران عمدتاً امنیت‌محور و اقتدارگرایانه است؛ داده نه به‌مثابه حق شهروند، بلکه ابزار صیانت از نظام تلقی می‌شود، و مفاهیمی چون شفافیت و پاسخ‌گویی، با منطق کنترل ناسازگارند. از نظر اقتصادی، سلطه نهادهای دولتی و شبه‌دولتی در توسعه سامانه‌های هوشمند، در غیاب بخش خصوصی مستقل و جامعه مدنی دیجیتال، انگیزه‌ای برای رعایت کرامت کاربران باقی نمی‌گذارد. در بعد فرهنگی نیز، شکاف میان مفاهیم سنتی کرامت انسانی و فناوری‌های نو، همراه با نبود زبان مفهومی مناسب برای بازخوانی حقوق انسان در نظم دیجیتال، این گفتمان را به حاشیه رانده است.

چالش دوم، خلأ در قواعد حقوقی ناظر بر تصمیمات خودکار و الگوریتمی است. در نظام حقوقی ایران نه در

در ایران است. لایحه پیشنهادی «حمایت از داده‌های شخصی» که در سال ۱۳۹۷ از سوی وزارت ارتباطات تدوین شد، پیشنهاد تأسیس چنین نهادی را در قالب «مرکز ملی حفاظت داده‌ها» مطرح کرده بود، اما تصویب نشد.

در بُعد قضایی نیز، رویه‌های مشخصی برای مواجهه با تصمیمات خودکار یا سامانه‌های مبتنی بر هوش مصنوعی در دیوان عدالت اداری یا سایر مراجع قضایی دیده نمی‌شود. در عمل نیز دعاوی مربوط به حکمرانی دیجیتال یا داده‌محور، هنوز جایگاه روشنی در رویه قضایی نیافته‌اند.

در مجموع، نظام نهادی موجود در ایران دچار دو آسیب هم‌زمان است: از یک‌سو فقدان نهاد تنظیم‌گر مستقل و تخصصی با مأموریت صیانت از کرامت انسانی در فضای دیجیتال، و از سوی دیگر، تعدد نهادهای فاقد صلاحیت حقوق عمومی در این حوزه. این وضعیت، نه‌تنها قابلیت پاسخ‌گویی و نظارت در برابر مخاطرات فناورانه را کاهش داده، بلکه فضای توسعه فناوری را نیز از استانداردهای حقوق بشری و اصول قانون اساسی دور ساخته است.

۸ چالش‌های تحقق کرامت انسانی در حکمرانی هوشمند در نظام حقوقی ایران

در عمل، تحقق کرامت انسانی در زمینه حکمرانی دیجیتال با موانعی چندلایه مواجه است. در ادامه، این موانع در چهار سطح تقنینی، نهادی، ساختاری و گفتمانی تحلیل می‌شود. یکی از چالش‌های بنیادی در حکمرانی

قانون اساسی و قوانین عادی، نه در آیین‌نامه‌ها و نه در اسناد سیاست‌گذاری کلان، جایگاه مشخصی برای «تصمیم فناورانه خودکار» تعریف نشده است. برای نمونه، «قانون مدیریت خدمات کشوری» (۱۳۸۶)، «آیین‌نامه توسعه دولت الکترونیک» (۱۳۹۵) و «سند تحول دولت هوشمند» (۱۴۰۰)، صرفاً بر تسهیل امور اجرایی، یکپارچه‌سازی سامانه‌ها و کاهش فساد تأکید دارند، بدون آن‌که ضوابطی برای سنجش اثر تصمیمات دیجیتال بر حقوق بنیادین شهروندان تدوین کرده باشند. همچنین، در هیچ‌یک از این مقررات، ضمانت اجرای «حق اعتراض» به تصمیمات خودکار، «حق بر شفافیت داده‌ها»، یا «حق شنیده شدن» (right to be heard) درج نشده است. «درحالی‌که در ادبیات تطبیقی، سوگیری الگوریتمی به مثابه یکی از معضلات محوری حقوق فناوری شناسایی شده و روندهایی برای مقررات‌گذاری آن طراحی شده است (Lendvai & Gosztanyi, 2025)، در ایران هنوز مفهومی مشخص از تبعیض فناورانه در قوانین موضوعه وجود ندارد.»

از منظر ساختاری، نظام نهادی ایران در حوزه حکمرانی دیجیتال دچار نوعی پراکندگی صلاحیتی و ناهماهنگی کارکردی است. نهادهایی هم‌چون شورای عالی فضای مجازی، مرکز ملی فضای مجازی، وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات، سازمان فناوری اطلاعات ایران، همگی در حوزه‌هایی چون سیاست‌گذاری داده، امنیت سایبری، توسعه زیرساخت‌های دیجیتال، و نظارت بر کلان‌داده‌ها ایفای نقش می‌کنند. چالش دیگر، ناکارآمدی نظام اعتراض به تصمیمات دیجیتال است. در عمل، شهروندان در صورت اعتراض به تصمیماتی که با دخالت الگوریتم‌ها اتخاذ شده‌اند، نه مرجع تخصصی

مشخصی برای رسیدگی دارند و نه رویه‌ای برای افشای منطق تصمیم‌سازی وجود دارد. برای نمونه، در سامانه‌های هوشمند استخدامی، ارزیابی صلاحیت‌ها و اولویت‌بندی متقاضیان گاه به‌صورت خودکار انجام می‌شود، اما سازوکار بازنگری یا حتی اطلاع‌رسانی شفاف درباره معیارها وجود ندارد.

چالش آخر، ضعف جدی در آموزش عمومی حقوق دیجیتال است. در ایران، نه در برنامه درسی آموزش عمومی، نه در آموزش عالی و نه در برنامه‌های فرهنگی رسمی، آموزش مفاهیمی مانند «کرامت دیجیتال»، «حق اعتراض فناورانه»، «حقوق در برابر الگوریتم‌ها» یا «آگاهی داده‌ای» گنجانده نشده است. نبود چنین آموزش‌هایی در ایران، زمینه‌ساز پذیرش خام فناوری، بی‌تفاوتی در برابر تصمیمات خودکار، و تعمیق شکاف میان حاکمیت فناورمحور و شهروند ناآگاه شده است

۹ بازسازی کرامت‌محور نظام

حقوقی ایران در مواجهه با

حکمرانی هوشمند

تحقق اصل کرامت انسانی در بستر حکمرانی هوشمند، صرفاً با تکیه بر مفاهیم انتزاعی یا شعارهای حقوق بشری ممکن نیست، بلکه نیازمند بازسازی نهادی و تقنینی ساختارهای حقوق عمومی بر مبنای ارزش‌های کرامت‌محور است. در ادامه، مجموعه‌ای از راهکارهای تحلیلی برای بهبود وضعیت موجود ارائه می‌شود.

- صورت‌بندی کرامت‌محور نظام قانون‌گذاری دیجیتال:

تحقق حکمرانی هوشمند مشروع و مردم‌پایه ممکن نیست (مهمی، ۱۴۰۱). شورای عالی فضای مجازی، مرکز ملی فضای مجازی و کارگروه‌های دولتی موجود، نه استقلال کافی دارند، نه ابزارهای حقوقی مؤثر برای نظارت بر تصمیمات فناورانه. به همین دلیل، باید نهادی مستقل، تخصصی و فرابخشی با عنوان پیشنهادی «شورای عالی کرامت در فضای دیجیتال» یا «هیئت نظارت بر کرامت دیجیتال» ایجاد شود. این نهاد باید مأموریت‌هایی چون: بررسی پیشینی و پسینی سامانه‌های هوشمند، صدور مجوز برای فناوری‌های پرریسک، رسیدگی به شکایات شهروندان از تصمیمات خودکار، و تدوین دستورالعمل‌های اخلاقی-حقوقی برای طراحی الگوریتم‌ها را بر عهده داشته باشد. ترکیب این نهاد باید از نمایندگان قوه قضائیه، مجلس، متخصصان حقوق فناوری، اخلاق داده، و نمایندگان جامعه مدنی تشکیل شود تا استقلال نهادی و تخصص حقوقی آن تضمین گردد (UNESCO, 2021, para. 10-13).

- تقویت دادرسی کرامت‌محور در نظام قضایی جمهوری اسلامی ایران:

در نظام‌های حقوق عمومی مدرن، دادرسی اداری یکی از ستون‌های تضمین کرامت انسانی در برابر اقتدار اداری و بروکراتیک به‌شمار می‌رود. با گسترش حکمرانی فناورانه و ورود تصمیمات الگوریتمی به فرآیندهای اجرایی، جایگاه قوه قضائیه در صیانت از شأن انسانی شهروندان، اهمیت مضاعف می‌یابد. در این راستا، راهکارهای اصلی زیر پیشنهاد می‌شود:

نخست، تدوین آیین‌نامه ویژه رسیدگی به تصمیمات فناورانه. در این آیین‌نامه باید اصطلاحات «تصمیم

نظام قانون‌گذاری ایران در حوزه فناوری‌های نو، دچار پراکندگی، عقب‌ماندگی مفهومی و غفلت از اصول کرامتی است. در ایران، لازم است یک قانون جامع حکمرانی دیجیتال با رویکرد کرامت‌محور تدوین شود که در آن نه تنها تعاریف حقوقی از تصمیمات خودکار، تبعیض الگوریتمی و حق توضیح مشخص گردد، بلکه کرامت انسانی در مقام اصل تفسیرکننده کل قانون تلقی شود. این قانون باید به‌صراحت بر «حق مداخله انسانی» در تصمیمات خودکار، «حق اعتراض فناورانه»، و «ممنوعیت استفاده از الگوریتم‌های تبعیض‌آفرین» تأکید داشته باشد. افزون‌براین، پیش‌بینی الزام به ارزیابی اثر کرامت انسانی (Dignity Impact Assessment) پیش از اجرای هر سامانه هوشمند با کارکرد عمومی، باید در بطن قانون گنجانده شود. در غیر این صورت، ساختار حقوقی ایران در برابر شتاب فناوری، صرفاً نقش نظاره‌گر منفعل را ایفا خواهد کرد (Veale & Edwards, 2018, p. 401).

- بازآرایی نهادی با محوریت نهاد ناظر مستقل بر کرامت دیجیتال:

یکی از یافته‌های مهم در بخش تطبیقی مقاله، اهمیت وجود نهادهای مستقل ناظر در حفاظت از کرامت انسانی در فضای فناورانه بود. مرورهای نظام‌مند بین‌المللی نیز نشان می‌دهند که حکمرانی مسئولانه در حوزه هوش مصنوعی مستلزم ایجاد نهادهای چندسطحی، دارای صلاحیت اخلاقی-حقوقی، و مجهز به ابزارهای نظارتی فرایندی و ساختاری است (Batool, Zowghi & Bano, 2023). در ایران، این خلأ به‌شدت محسوس است «تجربه‌های داخلی نیز نشان می‌دهد که بدون نهادهای مستقل، پاسخ‌گو و مبتنی بر اصول حقوق شهروندی،

خودکار»، «حق توضیح»، «حق بازنگری انسانی» و «نقض کرامت فناوریانه» وارد ساختار حقوقی شود. این آیین‌نامه باید دستگاه‌های اجرایی را مکلف به ثبت مستندات تصمیمات الگوریتمی، افشای منطق تصمیم، و ایجاد امکان اعتراض رسمی نماید. الگوبرداری از مقررات اتحادیه اروپا (ماده ۲۲ GDPR) در این زمینه سودمند خواهد بود.

دوم، افزایش ظرفیت تخصصی دیوان عدالت اداری در مواجهه با فناوری‌های نوظهور اهمیت دارد. تصمیمات مبتنی بر یادگیری ماشینی، داده‌کاوی و پیش‌بینی رفتاری، تحلیل‌های حقوقی و فنی پیچیده‌ای را طلب می‌کنند که بدون آموزش تخصصی، بررسی قضایی آن‌ها دشوار است. تشکیل شعبه تخصصی رسیدگی به دعاوی دیجیتال در دیوان، با حضور قضاتی دارای دانش فناوری حقوقی، ضروری به نظر می‌رسد. به‌علاوه، بازنگری در برنامه‌های آموزشی مرکز آموزش قوه قضائیه با گنجانیدن سرفصل‌هایی چون «حقوق هوش مصنوعی»، «حق بر داده» و «عدالت الگوریتمی» باید در اولویت قرار گیرد (Citron & Pasquale, 2014, p. 26).

سوم، ایجاد و توسعه رویه قضایی کرامت‌محور در دیوان عدالت اداری گامی اساسی برای تثبیت رویکرد حقوق عمومی نسبت به فناوری‌های دیجیتال است. در حال حاضر، به‌رغم ظرفیت‌های اصول قانون اساسی در تأکید بر کرامت، دیوان فاقد دکترین منسجم در مواجهه با تصمیمات فناوریانه است.

چهارم، بازطراحی فرآیندهای اداری پیشینی به‌نفع پیشگیری از نقض کرامت اهمیت دارد. حفظ کرامت انسانی نباید صرفاً پس از وقوع تخلف و در مرحله

دادرسی صورت گیرد، بلکه باید در مرحله طراحی و اجرای سیاست‌ها نهادینه شود. از این رو، لازم است کلیه دستگاه‌های اجرایی موظف شوند که پیش از به‌کارگیری هرگونه سامانه هوشمند، پیوست کرامتی تهیه و ارائه نمایند؛ پیوستی که تأثیر احتمالی سامانه بر حقوق و آزادی‌های افراد را تحلیل کرده و سازوکارهای مداخله انسانی، پاسخگویی و نظارت را مشخص سازد (Floridi, 2018, pp. 694-695).

۱۰ نتیجه

تحول فناوری دیجیتال و ورود گسترده الگوریتم‌ها و سامانه‌های هوشمند به بطن حکمرانی عمومی، صرفاً تغییری در ابزارها و روش‌های مدیریت دولتی نیست؛ بلکه تحولی بنیادین در فلسفه اقتدار عمومی و حدود مشروعیت آن به شمار می‌رود. در چنین شرایطی، کرامت انسانی که در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و سنت فقهی-اخلاقی نظام حقوقی کشور، همواره به‌عنوان یک ارزش غیرقابل تقلیل و بنیادین شناسایی شده، با چالش‌هایی مواجه است که بی‌تردید حقوق عمومی معاصر را نیز متحول می‌سازد. این پژوهش نشان داد که مسئله اصلی، چگونگی طراحی چارچوب‌های حقوقی و نهادی برای مدیریت کردن نسبت میان کارآمدی فناوریانه و احترام به شأن انسانی است؛ نسبتی که نه در تضاد کامل و نه در هم‌پوشانی مطلق، بلکه در تنش دائمی و نیازمند توازن سنجیده قرار دارد.

مطالعه تطبیقی کشورهای آلمان، فرانسه و کانادا آشکار کرد که کرامت انسانی در این نظام‌های حقوقی، نه صرفاً در مقام یک اصل اخلاقی بلکه به‌مثابه بنیان حقوق عمومی و سنگ بنای مشروعیت اقتدار دیجیتال

سمت ایجاد چارچوبی کرامت‌محور، پیش‌نگرانه و تطبیق‌پذیر حرکت کند. این چارچوب می‌تواند در قالب یک قانون جامع حکمرانی هوشمند تدوین شود که علاوه بر تعیین دقیق تعاریف و طبقه‌بندی خطرات فناورانه، قواعد الزام‌آور برای شفافیت، مسئولیت‌پذیری و امکان نظارت انسانی معنادار را پیش‌بینی نماید. مهم‌تر از همه، این قانون باید به‌طور روشن اعلام کند که کرامت انسانی، نه قابل موازنه در قبال منافع اداری و اقتصادی است و نه قابل تعلیق در شرایط اضطراری یا توجیه فناورانه.

در سطح نهادی و اجرایی (میان‌مدت)، شکل‌گیری یک مرجع مستقل نظارت بر تصمیمات خودکار و ارزیابی آثار کرامتی فناوری، لازمه بازسازی اعتماد عمومی و تضمین پاسخگویی در حکمرانی هوشمند است. چنین نهادی اگر با اقتباس از تجارب کشورهای اروپایی و استانداردهای بین‌المللی عمل کند، می‌تواند هم ضامن انسجام حقوقی تصمیمات الگوریتمی باشد و هم مفسر ارزش‌های بنیادین قانون اساسی در زمینه اقتدار دیجیتال. در کنار آن، ضرورت اصلاح فرآیندهای دادرسی اداری و ایجاد حق اعتراض مؤثر به تصمیمات فناورانه، زمینه را برای تحقق یک نظام عدالت اداری کرامت‌محور فراهم می‌سازد؛ نظامی که در آن شهروند نه مشتری منفعل خدمات دیجیتال بلکه فاعل حقوقی محترم و صاحب‌حق تلقی شود.

در سطح فرهنگ حقوقی (بلندمدت)، توانمندسازی داده‌ای و ارتقای آگاهی شهروندان نسبت به حقوق دیجیتال و ضمانت‌های کرامت انسانی، شرط اساسی هر تحول پایدار است. بدون این بستر، حتی کامل‌ترین

ایفای نقش می‌کند. تجربه آنها بیانگر این نکته است که بدون طراحی سازوکارهای چندلایه از تبیین مفهومی دقیق کرامت دیجیتال تا ایجاد نهادهای مستقل نظارت بر الگوریتم‌ها و گنجاندن حق اعتراض در فرآیندهای تصمیم‌گیری هیچ نظام حقوقی نمی‌تواند از خطر فروکاهش انسان به «واحدی از داده‌ها» در امان باشد. این الگوها همچنین نشان می‌دهد که صرف پذیرش فناوری به‌عنوان ضرورتی ناگزیر، نمی‌تواند تعهد دولت را نسبت به شفافیت، پاسخگویی و عدالت رفع کند. بلکه دقیقاً در نقطه تلاقی بهره‌برداری از فناوری و احترام به کرامت، معیارهای ارزیابی مشروعیت و کیفیت حکمرانی تعریف می‌شود.

در ایران، اگرچه اصول متعدد قانون اساسی و مبانی فقهی و فلسفی نظام حقوقی، ظرفیت‌های کم‌نظیری برای کرامت‌محوری فراهم کرده‌اند، اما غلبه رویکرد کارکردگرایانه و تقدم صرف کارآمدی بر ارزش‌های حقوق عمومی موجب شده است بخش بزرگی از این ظرفیت‌ها در عمل مهجور بماند. ضعف هنجاری قوانین موجود، فقدان نهادهای تخصصی و غیراستقلالی ناظر بر فناوری، و محدودیت‌های ساختاری در دسترسی شهروندان به فرآیندهای اعتراض و بازنگری تصمیمات فناورانه، عملاً نظام حقوقی را در برابر خطر تثبیت اقتدار بی‌چهره و فناورانه آسیب‌پذیر ساخته است. به همین دلیل، الزامات تحولی حقوق عمومی ایران نه در سطح اصلاحات شکلی و آیین‌نامه‌ای، بلکه در سطح بازاندیشی فلسفه اقتدار عمومی و تبیین مرزهای کرامت دیجیتال معنا پیدا می‌کند.

در پرتو یافته‌های پژوهش حاضر، نخستین توصیه تقنینی (کوتاه‌مدت) آن است که فرآیند قانونگذاری به

قوانین و نهادهای نیز نمی‌توانند نقش خود را در تضمین
شان انسانی ایفا کنند.

منابع

- Aizenberg, E., & van den Hoven, J. (2020). Designing for human rights in AI. *arXiv preprint*.
<https://arxiv.org/abs/2005.04949>
- Batool, A., Zowghi, D., & Bano, M. (2023). Responsible AI governance: A systematic literature review. *arXiv preprint*.
<https://arxiv.org/abs/2401.10896>
- Binns, R., VanKleek, M., & Veale, M. (2018). "It's reducing a human being to a percentage": Perceptions of justice in algorithmic decisions. *arXiv preprint*.
<https://arxiv.org/abs/1801.10408>
- Citron, D. K., & Pasquale, F. (2014). The scored society: Due process for automated predictions. *Washington Law Review*, 89(1), 1–33.
- Currie, D. (2015). The Constitution of the Federal Republic of Germany. University of Chicago Press
- Daly, A., Devitt, S. K., Lucivero, F., & Mantelero, A. (2019). Artificial intelligence governance and ethics: Global perspectives. *arXiv preprint*.
<https://arxiv.org/abs/1907.03848>
- Disclose. (2023, November 14). *La police française a utilisé illégalement un logiciel de reconnaissance faciale*
- Floridi, L. (2014). The Fourth Revolution: How the Infosphere is Reshaping Human Reality. Oxford University Press.
- Floridi, L., Cows, J., Beltrametti, M., Chatila, R., Chazerand, P., Dignum, V., & Vayena, E. (2018). AI4People—An ethical framework for a good AI society. *Minds and Machines*, 28(4), 689–707.
<https://doi.org/10.1007/s11023-018-9482-5>
- Hildebrandt, M. (2015). Smart Technologies and the End(s) of Law: Novel Entanglements of Law and Technology. Edward Elgar Publishing.
- Hildebrandt, M. (2020). Law for Computer Scientists and Other Folk. Oxford University Press.
- Hornung, G., & Schnabel, C. (2009). Data Protection in Germany I: The Population Census Decision and the Right to Informational Self-Determination. *Computer Law & Security Review*, 25(1), 84–92.
<https://doi.org/10.1016/j.clsr.2008.11.004>
- <https://disclose.ngo/fr/article/la-police-francaise-a-utilise-illegalement-un-logiciel-de-reconnaissance-faciale>
- Kant, I. (1785/1997). Groundwork of the Metaphysics of Morals (M. Gregor, Trans.). Cambridge University Press.
- Lendvai, G. F., & Gosztonyi, G. (2025). Algorithmic bias as a core legal dilemma in the age of artificial intelligence: Conceptual basis and the current state of regulation. *Laws*, 14(3), 41.
<https://doi.org/10.3390/laws14030041>
- Lessig, L. (1999). Code: And Other Laws of Cyberspace. Basic Books.
- Mahmi, F., The Role of Citizen Rights in Promoting Iranian Governance, *First National Conference on Theoretical Approaches and New Technologies in Administrative Sciences*,
<https://civilica.com/doc/1563454> [In Persian]

- Mittelstadt, B. D., Allo, P., Taddeo, M., Wachter, S., & Floridi, L. (2016). The ethics of algorithms: Mapping the debate. *Big Data & Society*, 3(2).
<https://doi.org/10.1177/2053951716679679>
- Orwat, C. (2023). Algorithmic discrimination from the perspective of human dignity. *Social Inclusion*, 11(4), Article7160. <https://www.cogitatiopress.com/social-inclusion/article/view/7160>
- Parliamentary Research Center. (2023). Challenges and solutions for realizing smart governance in the country. <https://pars-modir.com/wp-content/uploads/2023/10/smart-governance.pdf> [In Persian]
- Parliamentary Research Center. (2023). Policy Statement on Promoting AI Governance. <https://rc.majlis.ir/fa/news/show/1778682> [In Persian]
- Raazipour, M., (2024). Public Law in the Digital Age: Challenges, Opportunities, and New Solutions. *19th National Conference on Law, Social Sciences and Humanities, Psychology and Counseling*, Shirvan,
<https://civilica.com/doc/2273437> [In Persian]
- Salmani, Z., Sharifi, A. and Farkish, H. (2024). A Study of the Challenges Facing Citizen's Rights in the Iranian Administrative System Based on Good Governance Indicators. *Public Law Studies Quarterly*, 54(3), 1409-1433. doi: 10.22059/jpls.2023.361460.3343 [In Persian]
- Shafiei Alavija, M., Mirhosseini, S. M. and Emadzadeh, M. K. (2025). An Analysis of the Challenges in Protecting Citizens' Rights in Iran: A Case Study of the Judiciary Institution. *Public Law Studies Quarterly*, 55(1), 539-566. doi: 10.22059/jpls.2023.355818.3274 [In Persian]
- Teo, S. A. (2023). Human dignity and artificial intelligence: Mapping the contours and utility of human dignity in addressing challenges presented by AI. *Law, Innovation and Technology*, 15(1), 75-98. <https://doi.org/10.1080/17579961.2023.2184132>
- Tribunal administratif de Grenoble. (2025). Jugement sur l'utilisation illégale de BriefCam par la police. <https://www.grenoble.tribunal-administratif.fr/decision/briefcam-usage-illégal>
- UNESCO. (2021). *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377897>
- Veale, M., & Edwards, L. (2018). Clarity, surprises, and further questions in the Article 29 Working Party draft guidance on automated decision-making and profiling. *Computer Law & Security Review*, 34(2), 398-414.
- Wachter, S., Mittelstadt, B., & Floridi, L. (2017). Why a Right to Explanation of Automated Decision-Making Does Not Exist in the General Data Protection Regulation. *International Data Privacy Law*, 7(2), 76-99. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2017.12.003>
- Yeung, K. (2018). Algorithmic regulation: a critical interrogation. *Regulation & Governance*, 12(4), 505-523. <https://doi.org/10.1111/rego.12158>

Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.
<https://www.publicaffairsbooks.com/titles/shoshana-zuboff/the-age-of-surveillance-capitalism>

<https://digitalcommons.law.uw.edu/wlr/vol89/iss1/2>